

KÜLTÜR EVRENİ

UNIVERSE CULTURE - MUP KYNBTPY

Sonbahar/ Autumn/ падение 2017 • Yıl / Year / Год 9 • Sayı / Number / Число 34

ÜÇ AYDA BİR YAYIMLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ

[halk bilimi-dil bilimi-müzik-edebiyat-Türklük bilimi-mitoloji]

QUARTERLY INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL

[folklore-linguistics- music-literature-Turcology -mythology]

РЕФЕРИРУЕМЫЙ ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ ЖУРНАЛ

[фольклора- языковедения-музыки-литературы- тюркологии- мифологии]

ISSN: 1308-6197

Sahibi / Owner / Хозяин

Hayrettin İVGİN

Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon Ltd. Şti. - Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar-ANKARA

Tel: 0090.312 4259353 – kulturevreni@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Md./ Associate Editor

Ответственный секретарь

Erhan İVGİN

Editörler Kurulu/ Editorial Board

Руководитель работы

Hayrettin İVGİN

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Genel Koordinatör / Director / Директор

Erhan İVGİN

Redaktör/Redacteur/Редакция

Osman BAŞ – Ayşe İKİZ

Yayın Kurulu / Editorial Board / Редакция

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY • Dr. Yaşar KALAFAT • Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU

Prof. Dr. Taciser ONUK • Prof. Dr. İsmail PARLATIR • Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU

Nail TAN • Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

Yazışma Adresi / Correspondance Adres / Адрес издательства

Kültür Ajans Ltd. Şti.

Konur Sokak No: 66/7 Bakanlıklar/ANKARA-TÜRKİYE

Tel.: 0090.312 425 93 53 (PBX) - Fax: 0090.312 419 44 43

E-mail: kulturevrenidergisi@gmail.com

www.kulturevreni.com

Fiyatı / Price /

Стоимость

20 TL (Yurt içi / Domestic)

20 S / 15 Euro (Yurt dışı / Abroad)

Стоимость подписки Abone Bedeli /

Subscription Price

80 TL (Yurt içi / Domestic)

80 S / 60 Euro (Yurt dışı / Abroad)

Baskı Tarihi/ Press Date

25 Kasım 2017

Baskı / Pres / Типография

Atalay Matbaası

Kapak Resmi:

Azərbaycan el işi Kuran Muhafazası çantası üstü

**TƏSƏVVÜFDƏ MUSIQI: ÜRFANI HAVALARI HAQQINDA
BƏZİ ARAŞDIRMALAR**

**TASAVVUFDA MUSİKİ: URFANİ HAVALARI HAKKINDA
BAZI ARAŞTIRMALAR**

**MUSIC IN SUFISM: SOME RESEARCH ABOUT
URPHANI MELODIES**

**МУЗЫКА В СУФИЗМЕ : НЕКОТОРЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ О
МЕЛОДИЯХ УРФАНИ**

Hafiz KƏRİMOV*

Xülasə

Aşiq musiqisində sufi-dərviş dünyasına bağlı olan bir sıra havalar mövcuddur. Belə havalardan biri də “Ürfani” havasıdır. XVIII-XIX yüzillikdə yaşamış Aşiq Ürfani tərəfindən yaradıldığı ehtimal olunan bu hava demək olar ki, bütün aşiq mühitlərində müşahidə edilməkdədir.

Sözü gedən havanın əlimizdə olan bir neçə not variantını müqayisə etdikdə variantlar arasında müəyyən fərqli və ortaq cəhətlərin olduğunu görürük. Fərqli cəhətlər sırasında tonal, metro-ritmik və s. kimi musiqi xüsusiyyətlərindən başqa, bəzi variantın qədim, digərinin nisbətən yeni üslubda gerçəkləşdiyi də özünü büruzə verir. Qeyd edək ki, məhz bu xüsusiyyətləri vurğulamaqla “Ürfani” havasının musiqi quruluşunda baş verən inkişaf dinamikasını və dəyişiklik prosesini müəyyən qədər izləmək mümkündür. Bununla yanaşı, əldə olan “Ürfani” yalhsının da (not nümunəsinin) eyni adlı aşiq havası ilə müqayisəsi zamanı nəzərə çarpan oxşarlıqlar bu nümunələrin ortaq mənşəyindən xəbər verir.

Açar Sözlər: Ürfani, aşiq, saz havası, yallı, ifa variantı.

Öz

Âşık musikisinde sofi-derviş dünyasına bağlı olan bir sıra havalar vardır. Böyle havalardan biri de “Ürfani” havasıdır. XVIII.-XIX. yüzyıllarda yaşamış olan

* Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi (AMEA) Mimarlık ve İncəsənət Enstitüsü doktorantı.
Bakü/AZERBAIJAN
(hafiz.v@live.com)

Âşık Ürfanî tarafından ortaya çıkarıldığına ihtimal verilen bu havanın, bütün âşık çevrelerinde kullanıldığı gözlemlenmektedir.

Söz konusu havanın elinizde bulunan çok çeşitli varyantlarını mukayese edince varyantlar arasında muayyen farklı ve ortak taraflar olduğunu görmekteyiz. Farklı taraflarında tonal, metro-ritmik vb. musiki özelliklerinden başka, bazı varyantın eski, diğerinin nispeten yeni üslupla gerçekleştiği de kendini ortaya çıkarır. Söylemek isteriz ki yalnız bu hususları vurgulamakla “Ürfanî” havasının musiki kuruluşunda ortaya çıkan gelişmenin dinamikliğini ve değişikliğini yeteri kadar işlemek mümkündür.

Bunun yanında, elde olan “Ürfanî” yalısının mevcut notunun, aynı adı taşıyan âşık havası ile karşılaştırılması sırasında göze çarpan benzerliğin bu örneklerin ortak kökeninden haberdar etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ürfanî, âşık, saz havası, yallı, icra çeşitlemesi.

Abstract

There are several tunes melodies related to sufi-dervish world in the folk minstrel music. One of these melodies is an "Urphani" melody. It was considered that kind of melody was composed by a folk-singer named Urphani lived in the XVIII-XIX centuries. Now this melody is almost observed in all folk music spheres.

While comparing some note variants of the aforesaid melody we can see observe some various and common features among them. Besides tonal and rhythmic musical features it was shown that some of the variants were based on the ancient style, the others were based on the new one among different features. By mentioning these features it is possible to follow observe the developing and changing process happened in the musical structure of "Urphani" melody. In addition, while comparing "Urphani" maned with the same named folk song there appeared some certain similarities. All of these show that they have the same origin.

Keywords: urphani, minstrel, saz tunes, maned, performing variant

Резюме

В ашыгской музыке существуют некоторые мелодии, связанные с суфийско-дервишским миром. Мелодия «Урфани» является одной из них. Можно сказать, что эта мелодия наблюдается во всех ашыгских средах и предполагают, что она была создана жившим в XVIII -XIX столетии ашыгом Урфани.

Сравнивая имеющиеся у нас варианты мелодии «Урфани» мы видим отличительные и схожие общие черты. Кроме отличительных музыкальных особенностей, среди которых имеются тональные и метро-ритмические черты, обнаружены также и древний вариант и вариант более новым способом написанный. Отметим, что подчёркивая эти особенности мелодии «Урфани», наблюдаем также в музыкальном построении её динамику

развития и процесс изменения. Вместе с тем, при сравнении имеющегося у нас нотного образца яллы «Урфани» с одноимённой мелодией бросающиеся схожести говорят об общем их происхождении.

Ключевые Слова: Урфани, ашыг, сазовая мелодия, яллы, вариант исполнения

Giriş

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin “Musiqişünaslıq” kafedrasının müdiri, əməkdar incəsənət xadimi Kamilə xanım Dadaşzadə məni dəvət edib bildirdi ki, AMEA Folklor İnstitutundan folklorşünas Əli Şamil Aşıq İrfaninin şeirlərini nəşrə hazırlayır. O musiqişünas deyil. Məndən xahiş edir ki, “Ürfani” saz havalarının və yallıların müqayisəsini yazım. Məsləhət görürəm ki, bu sahənin gənc mütəxəssisi kimi Əli Şamilə siz yardım edəsiniz. Mən də Əli Şamilə əlaqə saxladım. O mənə fikirlərini izah etdi, aşıqların çaldığı yeni “Ürfani” ilə köhnə “Ürfani” havalarının, eləcə də eyni adlı yallının eyni kökdə olduğunu və bunun müqayisəli elmi təhlilə ehtiyacı olduğunu söylədi və “Ürfani” yallısının, eləcə də “Ürfani” havalarının müxtəlif sənətsünasların nota köçürdüyü səhifələrini mənə göndərdi. Mən də bu mövzuda axtarışları davam etdirdim. Beləliklə, “Ürfani” yallısı ilə yanaşı eyni adlı beş aşıq havasını təhlilə cəlb etmişik.

1. İlqar İmamverdiyevin ifası – ifa İ.İmamverdiyev tərəfindən nota köçürülüb
2. Kamandar Əfəndiyevin ifası – ifa N.Bağirov tərəfindən nota köçürülüb
3. Hüseyn Saraclının ifası – ifa T.Məmmədov tərəfindən nota köçürülüb
4. İsgəndər Ağbabalının ifası – ifa bu sətirlərin müəllifi tərəfindən nota köçürülüb
5. “Tütək səsi” filmindən “Ürfani” havası – ifa bu sətirlərin müəllifi tərəfindən nota köçürülüb

“Ürfani” havası səmayi musiqi nümunəsi kimi

Dünya haqqında az-çox məlumatlara yiyələndikcə görürük ki, planetimizin digər yaşayış yerləri ilə müqayisədə Şərq aləmində insanın ruhi-mənəvi yüksəlişinə xidmət edən dini-fəlsəfi dəyərlər daha güclü olmuşdür. Araşdırmalardan məlum olduğu kimi, erkən orta əsrlərdə təsəvvüf dünyagörüşü Vəhdəti-Vücudə yetmək – Allaha qovuşmaq kimi uca amalları qarşısına məqsəd qoyan böyük bir mənəvi-ürfani sistem olaraq ortaya çıxmışdır. Əsas məqsədə gedən yolda ekstaz hala – vəcdə gəlmək üçün sufi-dərvişlər təkkə ocaqlarında təşkil etdiyi təriqət ayinlərində musiqi və rəqsdən geniş şəkildə istifadə edirdilər. Öz təşəkkül mərhələsində aşıqlığın həm də “aşıqlıq” ideyalarından, sufi-dərviş iqlimindən qaynaqlandığı bir çox tədqiqatçılar tərəfindən diqqətə çatdırılmışdır. Bu baxımdan aşıq musiqisində “səmayi” havalar kateqoriyasına aid edə biləcəyimiz bir sıra nümunələr mövcuddur. Belə səmayi havalardan biri də “Ürfani” havasıdır. Prof. M.Qasımlı yazır ki, “Ürfani” sözü havanın ürfani aləmə - sufi dünyasına bağlılığına nişan verir” (Qasımlı, 2011:127). XVIII-XIX yüzillikdə yaşamış Aşıq Ürfani tərəfindən

yaradıldığı ehtimal olunan bu hava demək olar ki, bütün aşiq mühitlərində müşahidə edilməkdədir. Folklorşünas Ə.Şamil “Aşiq Ürfaninin ömür yolu və şeirləri” adlı məqaləsində Ürfaninin həyat və yaradıcılığına dair bir çox mətləblərə aydınlıq gətirir. Türkiyədə çap olunmuş çoxsaylı tədqiqatları incələyib öz münasibətini bildiren alim, Ürfani haqqında ünlü aşıqlardan topladığı materiallar arasındakı oxşar və fərqli məsələləri də diqqətə çatdırmışdır. Araşdırmanın sonunda Ə.Şamil yazır: “Əldə edə bildiyimiz materiallar göstərir ki, İrfani ləqəbi ilə şeirlər qoşmuş Süleyman 18-19-cu yüzillikdə yaşamış, yaratdığı musiqi və şeirlərlə çağdaşı olan, özündən sonra yaşayan aşıqlara güclü təsir göstərmişdir. Hətta onun yaratdığı saz havası zurnaçılar tərəfindən aranjiman edilərək rəqs havasına çevrilmişdir. Geniş yayılmış “İrfani” yallısı da buna gözəl nümunədir” (Şamil, 2006:91).

“Ürfani” variantlarının bəzi ortaq və fərqli musiqi xüsusiyyətləri

İlk öncə qeyd edək ki, haqqında danışdığımız havanın “Ruhani” adlanmasının doğru olmadığı əksər mütəxəssislər tərəfindən vurğulanmışdır. Bununla yanaşı, elmi əsərlərdə havanın adına “Urfani”, “Urfani”, “Ürfani”, “Ürfani”, “İrfani” və s. kimi müxtəlif şəkillərdə rast gəlmək mümkündür. Dilə və qulağayatımlılığını nəzərə alaraq biz də hazırkı məqalədə məhz “Ürfani” adından istifadə edəcəyik.

“Ürfani” havasının əlimizdə olan bir neçə not variantını müqayisə etdikdə variantlar arasında müəyyən ortaq və fərqli xüsusiyyətlərin olduğunu görürük. Aşiq havalarında çox tez-tez baş verən hallardan biri metrik dəyişkənlikdir və bu mənada “Ürfani” havası da istisnaıq təşkil etmir. Lakin bu hava melodik quruluşuna görə əsas etibarilə 2/4 ölçüsü üzərində qurulub marşvari xarakter daşıyır. Bu xüsusiyyət əlimizdə olan bütün not nümunələrinə şamildir. Mühüm ortaq cəhətlərdən biri də havanın intonasiya-məqam əsası ilə bağlıdır. Sazın “Orta pərdə kökü”ndə ifa olunan “Ürfani” havasının məqam əsası təbii ki, bütün variantlar üçün xarakterikdir. Aşiq Kamandar Əfəndiyevin ifasında N. Bağırovun nota köçürdüyü “Ürfani” havasını təhlil edən musiqişünas N. Rəhimbəyli yazır: “Urfani”, “Rast” ladi əsasında. Havacat “Rast” ladi əsasında olsa da, onun melodik quruluşu “Mahur-Hindi” muğamının lad-intonasiyaları əsasında yaradılmışdır. ... Ladinin major xarakterli olması havacatın melodik dilinin intonasiyalarının oynaq, bir qədər şən əhval-ruhiyyədə olmasına geniş imkan açmışdır” (Rəhimbəyli, 2009:126). Havanın ifası gedişində ani keçidlərin, öteri modulyasiyaların baş verməsi mümkündür. Prof. T. Məmmədov nota köçürdüyü (Hüseyn Saracının ifasında) “Urfani” havasının “Rast” ilə başlayıb, “Şur” məqamında tamamlandığını bildirmişdir (Məmmədov, 2011:98).

Qeyd olunduğu kimi əsas ortaq xüsusiyyətlərlə yanaşı variantlar arasında müəyyən özəlliklər də müşahidə edilməkdədir. Məsələn, fərqli cəhətlərdən biri variantların ayrı-ayrı tonallıqda ifa edilməsidir. Əgər sazın I qrup alt simləri İ. İmamverdiyevin nota köçürdüyü ifada və “Tütək səsi” filmindəki “Ürfani” havasında birinci oktavanın “do” səsinə uyğun gəlirsə, Kamandar Əfəndiyevin və Hüseyn Saracının ifa etdiyi “Ürfani”də kiçik oktavanın “si”, İsgəndər Ağbabalının

ifa etdiyi “Ürfani”də isə kiçik oktavanın “lya” səsinə uyğun gəlir. Hər bir ifaçı I qrup alt simləri öz zövqünə və səs imkanlarına görə nizamladığından əslində bu və ya digər havanın müxtəlif tonallıqda ifa edilməsi aşıq musiqisi üçün təbii haldır. Bununla belə, ayrı-ayrı aşıq tərəfindən müxtəlif yüksəklikdə ifa olunan məsələn “Ürfani” havasının səslənmə etibarilə kifayət qədər fərqli variantları ortaya çıxır.

“Ürfani” variantlarının qədim və yeni ifa özəllikləri

Qeyd edək ki, əldə olan variantların musiqi materialına istinadən hər bir ifanın bir çox özəl keyfiyyətlərindən, özünəməxsus tərəflərindən bəhs etmək olar. Lakin fərqli cəhətlər sırasında bir mühüm məsələnin üzərində daha ətraflı şəkildə dayanmaq istərdik. Belə ki, yuxarıda qeyd olunan beş “Ürfani” havasının melodik strukturuna diqqət yetirdikdə bəzi variantın bir qədər qədim, digərinin nisbətən yeni üslubda gerçəkləşdiyi də özünü büruzə verir. Fikrimizcə, məhz bu cəhətləri vurğulamaqla sözü gedən havanın musiqi quruluşunda (əsasən XX yüzillikdə) baş verən inkişaf dinamikasını və dəyişiklik prosesini müəyyən dərəcədə izləmək mümkündür. Məsələn, prof. İ.İmamverdiyev tərəfindən nota köçürülən “Ürfani” qədim üslubda ifa olunması ilə diqqət çəkir. Bəs bu ifanın ənənəvi üslubunu şərtləndirən amillər hansılardır? Həmin ifanın iki motivdən ibarət birinci melodik ibarəsinə nəzər salaq:

Nümunə № 1

Bu nümunə “Ürfani” havasının ən mühüm melodik parçasıdır desək yanlışdır. Nümunənin əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, demək olar bütün musiqi cümlələri refren rolunu oynayan bu ibarəyə qovuşmaqla öz yekunlaşmış ifadəsini tapır. Ümumiyyətlə, bütün aşıq havalarında belə aparıcı (havayı tanıdan, təsdiq edən) musiqi özəyi mövcuddur. N.Bağırovun nota köçürdüyü “Ürfani” havasındakı həmin əsas mövzu ilə bağlı N.Rəhimbəylinin aşağıdakı sözləri aşıq musiqisi üçün olduqca səciyyəvidir: “Bu intonasiyalar əsas mövzunun leytintonasiyası kimi də xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu ritmik formulun yaratdığı leytintonasiyanın motivi o qədər ifaçılar arasında məşhur olmuşdur ki, onlar “Ürfani”nin melodiyasını məhz bu iki xanənin ifası ilə müəyyən edə bilirlər” (Rəhimbəyli, 2009:129). Yuxarıdakı nümunənin ənənəvi üslub göstəricisi, fikrimizcə, ikinci motivdə gördüyümüz çərək notla əlaqədardır. Belə ki, ifanın həmin məqamında ritmik nizam pozulmasa da, melodiyada bir anlıq dayanma baş verir. Bu da öz növbəsində ifanın tempinə təsir göstərərək havanın ağır-ağır, təmkinlə, ustadların yolu ilə gerçəkləşməsinə gətirib çıxardır. Nümunə göstərdiyimiz “Ürfani” variantı elə bir tərzdə ifa olunmuşdur ki, onu sürətlə çalmaqla sadəcə olaraq mümkün deyil. Bununla yanaşı, Hüseyn Saraçlı və İsgəndər Ağbabalının ifasında da əsas musiqi özəyinin yuxarıdakı nümunə ilə eynilik təşkil etdiyi müşahidə olunur:

Nümunə № 2

Hüseyn Saraclının ifası

İsgəndər Ağbabalının ifası

Göründüyü kimi bu ifaların da qədim üslub keyfiyyətləri mövcuddur. Lakin bu ifa tərzini birinci variantda axıra qədər gözlənilmədiyi halda, Hüseyn Saraclının və İsgəndər Ağbabalının ifasında dəyişik məqamlar da baş verir. Əsas özəyin Hüseyn

Saraclıda Aşıq İsgəndərdə

, eləcə də "Tütək səsi" filmindəki "Ürfani"də və Aşıq Kamandarın ifasında müxtəlif şəkillərdə özünü büruzə verməsi, təkrarlanan əsas ritmik fiqurun zamanla dəyişikliyə məruz qaldığını göstərir. Müşahidələrimiz onu deməyə əsas verir ki, ritmik fiquru ilə birləşib musiqi motivi əmələ gətirən melofiqur qədim üslubda çərək notla () , nisbətən yeni üslubda punktir səciyyəli ritmlə () , daha sonralar isə ən müxtəlif şəkillərdə () təzahür etmişdir. Müasir solo saz ifaçılarımızın, o cümlədən Ədalət Dəlidağlının ifalarında əsas musiqi özəyinin aşağıdakı şəklində tez-tez rast gəlik:

Nümunə № 3

Qeyd etmək lazımdır ki, əgər ənənəvi qədim üslubda çərək not vasitəsilə melodiya bir dayanma halı baş verirdisə, leyintonasiyanın tədricən fərqli çalarlar kəsb etməsi havanın ümumi ahənginə bir şüxluq, oynaqlıq gətirmişdir. Təbii ki, bu da yenə ifanın tempinə təsirsiz ötürşə bilməzdi. İ.İmamverdiyev bu məsələ ilə bağlı elə "Ürfani" havasını misal göstərərək yazır: "Aşıq İslam Yusifovun sazda çaldığı "Ruhani" aşıq havası ilə Aşıq Ədalət Nəsimovun sazda ifa etdiyi "Ruhani" temp, sürət baxımından eyni havanın müxtəlif variantlarıdır. Aşıq İslam bu havanı ağır, salğarlı, ləngərli, andante tempində ifa etdiyi halda, Aşıq Ədalət Nəsimov eyni havanı özünün əhval-ruhiyyəsinə ovcasına münasib orta bir sürətlə, moderato tempində çalmışdır" (İmamverdiyev, 2004:56). Beləliklə, haqqında danışdığımız hava qədim üslubda ağır tempdə, yeni üslubda isə orta tempdə ifa olunmağa başlamışdır. İ.İmamverdiyevin nota köçürdüyü ifanın qədim üslubda çalındığını

havanın musiqi mətnindəki digər mövzulardan da müşahidə etmək mümkündür. Həmin ifadan “Ürfani”nin mühüm musiqi cümlələrindən birinə diqqət yetirək:

Nümunə № 4

Olduqca sadə üslubda gerçəkləşən bu musiqi mövzusu Ədalət Nəsibovun ifasında tamamilə mürəkkəb şəkildə təzahür edir:

Nümunə № 5

Ədalət Nəsibov göstərilən nümunədə müasir çalğı texnikasından istifadə edərək ikinci və üçüncü barmağı bütün sifmlərə eyni vaxtda toxundurmaqla melodiyada kiçik fasilələr yaratmışdır. Sazda məxsusi səslənmə verən bu ifa üsulunun müasir dövrdə daha ifrat formalarına rast gəlinir.

Qədim variant kimi xarakterizə etdiyimiz ifada sözü gedən havanın başqa bir əhəmiyyətli hissəsi də son dərəcə lozanik şəkildə gerçəkləşmişdir:

Nümunə № 6

Səciyyəvidir ki, “Tütək səsi” filmindəki ifada da həmin hissə nümunədə olduğu kimi qısa-konkretidir. Sazın orta registrində, “Ürfani”nin tonikasından kvinta yuxarı tonlarda ifa olunan bu nümunənin günümüzdə aşılqlar tərəfindən bəzən qədərindən artıq improvizasiyaya məruz qaldığını görürük. Elə mənim özüm görüşlərimizin birində mərhum ustad Aşıq Məhəmməd Sadaxlının evində “Ürfani”nin bu hissəsini uzun-uzadı çaldıqda ifamı dayandıraraq dedi: “Bala,

uzunçuluq lazım deyil, ustadlarımız bunu yığcam çalardı, sən də elə çal". Doğurdan da, ifaçılıq sənətində edilən improvizasiyalar, bədii-texniki artırmalar nə qədər ölçülü-biçili olsa, o qədər dəyərli olar. Əks təqdirdə, musiqi öz istiqamətini dəyişib əsas mövzudan kənara çıxıb bilər ki, bu da havanın fəlsəfi mahiyyətinin, tarixi-semantik tutumunun kölgədə qalması deməkdir. Necə ki, bayağı güllərin, xalların əlavə edilməsi "Yanıq Kərəmi" kimi zarıncı bir havanı tədricən oyun havasına çevirdi.

Beləliklə, əldə olan variantların ifa tərzilə bağlı qeyd edə bilərik ki, İ.İmamverdiyevin nota yazdığı "Ürfani" qədim üslubda ifa edildiyi halda, digər ifaların musiqi mətnində qədim özəlliklərlə yanaşı, müəyyən məqamlarda nisbətən yeni keyfiyyətlər də müşahidə olunur. Bu keyfiyyət dəyişmələri zamanla "Ürfani" havasının daha sürətli və improvizasiyalı müasir variantlarına gətirib çıxarmışdır.

Hüseyn Saracılı "Tütək səsi" filmindəki "Ürfani" havasının ifaçısı kimi

Yeri gəlmişkən bu məqamda bir məsələyə də münasibət bildirmək istərdik. Bilənlər bilir, bilməyənlər də sırasıyla müşahidə yolu ilə anlaya bilər ki, "Tütək səsi" filmindəki "Ürfani" ifası məhz Aşiq Hüseyn Saracılıya məxsusdur. Lakin təəssüf ki, bu məsələ bu gün də birmənalı şəkildə yozumlanmır. Bəzən bilərəkdən, bəzən də məsələyə tam bələd olmadan sözü gedən havanın ifaçısı kimi başqa-başqa aşıqların adı hallandırılır. Buna görə də hazırkı məqalədə T.Məmmədovun nota köçürdüyü Hüseyn Saracılının ifası ilə "Tütək səsi" filmindəki "Ürfani" arasında müəyyən paralellər aparmağı gərəkli hesab edirik. Hər iki ifanın musiqi mətninə diqqət yetirdikdə məxsusi çalğı üslubu, fərdi artikulyasiya prinsipi, hətta məzmun və forma uyğunluğu özünü açıq-aşkar büruzə verir. Məsələn, Hüseyn Saracılı çox vaxt "Ürfani" havasının başlanğıc pozisiyasında əsas mövzunu baş barmaqdan və sınıq mizrabdan az istifadə edərək özünəməxsus həzinliklə bir neçə xanə ifa edir ki, buna hər iki nümunədə təsadüf olunur:

Nümunə № 7

Hüseyn Saracılının ifasından bir parça

"Tütək səsi" filmindəki "Ürfani"dən bir parça

Bununla yanaşı, ustadın sözü gedən havada tez-tez müraciət etdiyi digər musiqi cümlələri də hər iki ifada eynilik təşkil edir:

Nümunə № 8

Hüseyn Saracılının ifasından bir parça

“Tütək səsi” filmindəki “Ürfani”dən bir parça

Hüseyn Saracının ifaçılığına xas olan əlamətlərdən biri də ustadın bir çox aşıq havalarının müəyyən hissələrində mahnını dayandıraraq “Çoban bayatı” çalib-oxumasıdır. Məsələn, “Dübeyti”, “Göyçəgülü” və s. havalarda çaldığı “Çoban bayatı”, “Tütək səsi” filmindəki “Ürfani”nin girişi ilə üst-üstə düşməkdədir. Sözü gedən filmdəki ifanın Hüseyn Saracılıya məxsus olduğunu təsdiq edən mühüm amillərdən biri də sazın köklənmə prinsipi ilə bağlıdır. Məlumdur ki, Borçalı aşıqları “Orta pərdə kökü”ndə sazın orta simlərini bir-birilə digər mühitlərdə olduğu kimi unison və ya oktava devizi olmaqla yox, kvinta intervalı nisbətində nizamlayırlar. Belə olan halda sazın səslənişində məxsusi harmonik çalarlar meydana çıxır ki, bu da sözü gedən “Ürfani” havasında açıq-aydın hiss olunur. Həmin ifadan aşağıdakı cümləyə diqqət yetirək:

Nümunə № 9

Bu nümunənin ifası zamanı aşıqlar ikinci barmaqla II qrup orta simləri bayatı və kök pərdələri arasındakı əlavə pərdədə sıxaraq özünəməxsus akkord əldə edirlər. Saz ənənəvi “Orta pərdə kökü”ndə çalındığı zaman bu akkord si bemol-do-si bemol-do səslərindən ibarət olur. Yuxarıdakı nümunədə isə saz qeyd edilən kökün Borçalı variantında olduğundan dolayı si bemol-fa-si bemol-do səslərindən ibarət fərqli bir akkord meydana çıxmışdır. Çünki orta simlərin biri və ya ikisi Borçalı ənənəsinə uyğun olaraq kiçik oktavanın Iya bemol səsinə nizamlanmışdır. Nümunədəki mövzunun gerçəkləşməsi zamanı həmin səslər məhz fa səsinə verir. Beləliklə, bizim musiqişünaslıq nöqtəyi-nəzərindən izah etməyə çalışdığımız bu məsələlər bir daha sübut edir ki, “Tütək səsi” filmindəki “Ürfani” havasını təkrarolunmaz sənətkarımız Hüseyn Saracılı səsləndirmişdir. *

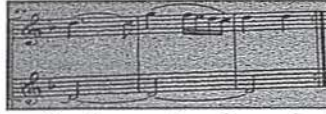
“Ürfani” aşıq havasının eyni adlı yallı nümunəsi ilə müqayisəsi

Maraqlıdır ki, Azərbaycanın qədim guşələrindən biri olan Naxçıvanda geniş yayılmış yallılardan biri də “Ürfani” adı daşıyır. Bu yallı ilə ilgili N.Əzizəliyev yazır: “Şərur yallılarının şahı sayılan “Ürfani” yallısı isə əzəmət, vüqar, mərdlik və qəhrəmanlıq hərəkətləri ilə zəngin olan yallılardandır. Adı “ruh” sözündən götürülən bu yallı ifa edilərkən yallı üzvlərinin bütün bədən əzaları hərəkət edir.

Cəld və çevik hərəkətlərlə ifa olunan yallıda yalnız kişilər iştirak edirlər. Mürəkkəb ifa hərəkətləri ilə zəngin olan “Ürfani” yallisına qadınlar və qızlar qoşula bilmirlər. Bu yallının əski çağlarda varlı, imkanlı adamlar tərəfindən ifa edildiyi mənbələrdə göstərilir. İfa xarakteri ilə seçilən “Ürfani”ni cavanlar toy şənliklərində öz məharət, qabiliyyət, istedad və bacarıqlarını nümayiş etdirmək məqsədilə sifariş verərək ifa etmişlər. Yallının iki ifa variantı bu günümüzdə qədər gəlib çatmışdır” (Əzizəliyev, “Şərq qapısı” qəz. 2014, 24 aprel). Eyni adı daşısalar da, təbii ki, aşığı havası ilə yallı tamamilə fərqli musiqi nümunələridir. Yallının 2/4 ölçüsü üzərində qurulan I hissəsinin birinci variantı ilə “Ürfani” havası arasında musiqi-sintaksisi səviyyəsində də olsa cüzi oxşarlıqlar hiss olunur. Lakin I hissənin ikinci variantında isə “Ürfani” havası ilə uyğunluq daha çox nəzərə çarpır. Məsələn, sözü gedən variantın bir cümləsini prinsip etibarilə Aşığı Kamandarın ifa etdiyi “Ürfani”nin aşağıdakı melodik parçası ilə müqayisə etmək olar:

Nümunə № 10

Yallıdan bir parça

Aşığı havasından bir parça

Bundan başqa, həmin variantın digər bir cümləsi isə İ.İmamverdiyevin nota köçürdüyü “Ürfani”nin aşağıdakı hissəsinə uyğun gəlir:

Nümunə № 11

Yallıdan bir parça

Aşığı havasından bir parça

Göstərilən bu nümunə “Ürfani” havası ilə olduqca çox səsleşir. Ümumiyyətlə, I hissənin ikinci variantını 1 ton aşağı transponizə etməklə “Ürfani” havası çalınan pərdələrdə yallını ifa etdikdə sözü gedən havanın intonaşiyaları açıq şəkildə özünü büruzə verir. “Ürfani” yallisının II hissəsi 6/8 ölçüsünə əsaslanıb tamamilə fərqli bir istiqamətdə inkişaf etmişdir ki, bu, yallı tipinə xas olan əlamətlərdən biridir. II hissənin heç bir variantında “Ürfani” havası ilə hər hansı bir uyğunluq görmürük. Beləliklə, I hissənin birinci variantında sözü gedən hava ilə kiçik iştirak səviyyəsində mövcud olan oxşarlıqlar, ikinci variantda ciddi uyğunluqlara gətirib çıxardır. Yallının II hissəsində isə yeni mövzuların işlənməsi ilə musiqi tam fərqli axarda inkişaf edir. Hər halda, bizim müşahidə edə bildiyimiz və bilmədiyimiz uyğunluqlar bu nümunələrin ortaq mənşəyindən xəbər verir.

SONUÇ

“Ürfani” saz havası haqqında araşdırmanın yekun nəticəsi kimi qeyd edə bilərik ki, melodik dilinin xüsusiyyətləri, semantik çalarları havanın bilavasitə

“səmayi” musiqi nümunələrindən olduğunu göstərir. Əvvəllər ağır-ağır, yavaş tempdə, sadə-lokanik şəkildə ifa olunan “Ürfani”, sonrakı dövənlərdə solo saz ifaçılığının inkişafı ilə bir qədər tez tempdə, daha ritmik tərzdə və improvizasiyalı halda təqdim olunmağa başlamışdır. Bundan başqa, geniş yayılmış “Ürfani” yallısı öz janr keyfiyyətlərinə uyğun olaraq fərqli bir istiqamətdə inkişaf etsə də, çox güman ki, ilkin mərhələdə adını daşdığı saz havasının intonasionalarından qaynaqlanmışdır. Bu eyni zamanda xasiyyət etibarilə “Ürfani” havasının melodik strukturunda həm də rəqs elementlərinin olduğunu göstərir. Təsadüfi deyil ki, bir sıra bölgələrimizdə günü bu gün də qara zurnada ağır-ağır çalınan köhnə “Ürfani” ilə yaşlı kişilər tempə uyğun şəkildə rəqs edirlər. Beləliklə, “Ürfani” havası qara zurnada və bəzi ifaçıların repertuarında ağır tempdə, qədim variantda, əksər aşıqlar tərəfindən isə bir qədər tez tempdə, yeni variantda ifa olunmaqdadır. Hansı formada ifa edilməsindən asılı olmayaraq bu hava ən populyar aşiq musiqi nümunələrindən biri olub saz havalarının şahı sayılır.

İSTIFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Bağırov N. Azərbaycan klassik aşiq havaları. Bakı-Trabzon, 2011, 192 s.
2. Əzizəliyev N. Yaranması Naxçıvan ərazisi ilə bağlı olan yallılar xalq ruhunu oxşayan müxtəlif çalarlarla zəngindir. “Şərq qapısı” qəz., Naxçıvan, 2014, 24 aprel
3. İmamverdiyev İ. Azərbaycan aşiq ifaçılığı sənətinin səciyyəvi xüsusiyyətləri (Qərb bölgəsi üzrə). Bakı, “Şirvanəşr”, 2004, 138 s.
4. İmamverdiyev İ. Azərbaycanın 20 saz havası (III kitab). Bakı, “Şirvanəşr”, 2006, 94 s.
5. Qasımlı M. Ozan-aşiq sənəti. Bakı, “Uğur”, 2011, 304 s.
6. Məmmədov T. Azərbaycan aşiq yaradıcılığı. Bakı, “Apostrof”, 2011, 650 s.
7. Rəhimbəyli N. “Ürfani” aşiq havasının elmi-nəzəri məsələləri. “Dədə qorqud” top., Bakı, 2009, I(30)
8. Şamil Ə. Aşiq Ürfaninin ömür yolu və şeirləri. “Ortaq türk keçmişindən ortaqlıq türk gələcəyinə”. IV Uluslararası Folklor Konfransının materialları. AMEA Folklor İnstitutu, Bakı, 2006, 1-3 noyabr